

Přísliby a úskalí etnopediatrie

Aneb o tom, že i rodičovství je odvážným kulturologickým experimentem

PhDr. VÍT ERBAN, Ph.D.

Katedra filosofie a religionistiky, Teologická fakulta Jihočeské univerzity
Kněžská 8, České Budějovice, 370 01, e-mail: viterban@gmail.com

„Evoluce nás vybavila manéží, kde se rodičovství můžeme učit, ale neříká, co se máme naučit. A tak se učíme o dětech pěknou spoustu hloupostí.“

Jim McKenna

Nestává se příliš často, aby se na pultech knihkupectví objevil titul představující nový vědní obor. Přestože pojem „etnopediatrie“ poprvé vymezil lékař a nositel Nobelovy ceny za fyziologii a medicínu Daniel Carleton Gajdusek už v roce 1963, jako samostatný vědní obor se etnopediatrie formuje teprve od poloviny devadesátých let 20. století. Kniha Meredith F. Smallové, americké profesorky antropologie na Cornellově univerzitě v Ithace ve státě New York, s výstižným názvem *Naše děti, naše světy* a s podtitulem *Jak biologie a kultura ovlivňují naše rodičovství*, která se letos dočkala českého vydání (anglický originál vyšel v roce 1998), je v zásadě první ucelenou monografií na toto téma.

Lze ji pojímat jako souhrn a výsledek dosavadních dílčích výzkumů, přednášek a diskuzí podobně zaměřených pediátrů, antropologů a vývojových psychologů, jejichž cílem bylo „iniciovat studii o rodičích a dětech napříč kulturami, zabývat se způsobem péče o dítě a jejím vlivem na zdraví a spokojenost novorozence a na jeho budoucí život“ (str. 19). Kniha je tedy určitým završením této iniciativy uvést do povědomí laické i odborné veřejnosti samotný pojem etnopediatrie, představit jeho cíle, metody, dosavadní poznatky a nasměrovat jeho další rozvoj.

KNIHA POUČNÁ I PROVOKUJÍCÍ

V první kapitole knihy autorka podrobně prozkoumává evoluční biologii člověka se zaměřením na specifickou fyziologii lidského těhotenství a porodu a ontogenezi lidských mláďat, ve druhé kapitole

představuje nejdůležitější školy a přístupy poukazující na kulturní podmíněnosti rodičovství. Ve třetí kapitole autorka vykresluje rozmanitost způsobů rané péče o děti v nejlépe zdokumentovaných kulturách, a to jak „tradičních“ (kalaharijských Sanů, paraguayských Achéů a Gusiů z Keni), tak i „industrializovaných“ (Japonsko a USA) včetně jejich proměn a současných vývojových tendencí.

Kapitoly čtvrtá, pátá a šestá jsou postupně věnovány třem důležitým vzorcům péče o novorozence, které jsou kulturně značně variabilní a současně bývají zdrojem otázek, nejasností a kontroverzí v laické i odborné veřejnosti, ale i častou příčinou nesouladu mezi rodiči a nejmenšími dětmi – spánku, pláči a kojení. V poslední kapitole se autorka zamýšlí nad otázkami, co je v péči o kojence správné, normální a přirozené, věnuje se mezikulturní relativitě měřítek našeho posuzování a povzbuzuje rodiče k určité otevřenosti, odvaze a invenci při hledání správných metod péče o děti i za cenu opuštění některých tradičních, ale prokazatelně nevhodných rodičovských vzorců.

Hned úvodem je třeba předznamenat, že ve všech těchto kapitolách čtenář najde plno zásadních zjištění a poznatků, ale i hypotéz a otázek, z nichž mnohé se v tuzejské naučné i odborné literatuře objevují (troufám si tvrdit) vůbec poprvé. Zvláště oceňuji, nakolik se autorce podařilo napsat knihu čtivou, svěží a otevřenou široké veřejnosti a současně relevantní a objevnou i pro odborníky mnoha zaměření, kteří zde najdou odkazy na dosavadní etnologické experimenty a etnopediatricky zacílené výzkumy, rozsáhlý seznam literatury i pečlivě sestavený rejstřík.

Nepřehlédnutelný je též vyzývající až provokativní rozměr a záměr celé knihy – ačkoli jsou totiž způsoby, metody a techniky rané péče o dítě tak variabilní, diskutabilní a kulturně rozmanité, v každé kultuře a koneckonců i v názorech každého z nás panuje až neadekvátně skálopevné přesvědčení, že ty metody, které zastáváme,

používáme či doporučujeme ostatním, jsou ty jediné správné. Právě tyto „rodičovské etnoteorie“ autorka důsledně prověřuje a kriticky (ačkoli tolerantně a lidsky vlídně, s naprostým pochopením a úctou k nelehkému úsilí všech rodičů) ukazuje, že mnohé z toho, co se nám jeví jako zcela jasné, může být podstatně složitější nebo naopak překvapivě jednodušší, než si myslíme.

„Když se vám narodí miminko, najednou vám začnou všichni radit. Může to potvrdit každá novopečená maminka i tatínek. Najednou si všichni myslí, že vám musí pomoci, abyste se o dítě starali ‚správně‘. Vaši rodiče, babička, sousedka, lékař, nepřeborné množství knih o péči o dítě, a dokonce i lidé na ulici. Většina rodičů však netuší, že nabízená přemíra opravdu báječných rad, dokonce i obecně uznávaná ‚pravidla‘, která jsou opředená auroou věrohodnosti, jsou z větší části směsicí tradice, hloupostí a lidové moudrosti, okořeněné špetkou vědeckých poznatků. Nikdo z rádců se zatím nezamyslel nad tím, zda pravidla jedné společnosti fungují lépe než pravidla jiné společnosti. Která společnost vychovává opravdu šťastné a životaschopné dospělé? Začne dítě dřív mluvit, když mu budete vyprávět? Kdo ví. Bude emocionálně závislé, když s ním budete spát? Nikdo neví. Přesto každá společnost tvoří rodičovská ‚pravidla‘ a velice přesně rozlišuje, co je správné a co špatné rodičovství. A většinou vám radí se vztyčeným ukazovákem: když uděláš chybu, bude z dítěte sociální mamlas, hlupák, podivín nebo ještě něco horšího“ (str. 73).

Tato krajní sebejistota a zdánlivá neotřesitelnost kulturně předávaných vzorců rané péče o dítě je mimo jiné dána tím, jde o oblast života, která se přímo dotýká podstaty a smyslu, struktury a hodnotového jádra každé určité kultury a (jak si povšimla už M. Meadová) bezprostředně je v sobě odráží, ale také odkazuje k samotné podstatě, specifčnosti a identitě lidství, protože se pohybuje na nebezpečně nezřetelném rozhraní mezi přírodou a kulturou,

vrozeným a naučeným, mezi „přirozeností“ a „kultivací“.

Není proto divu, že přílišné debaty o těchto záležitostech cítí každá společnost jako potencionálně rozkladné, nepřipouští je nebo je tabuizuje, a pokud už je natolik znejistělá a zbavená tradice, že diskuzi připouští (jako je společnost naše), nezřídka se protichůdná stanoviska vyprovokují do ideologicky opevněných a emocionálně vypjatých (mnohdy až hysterických) názorových přestřelek. Kniha Meredith Smallové je tedy cenná už jen tím, že tuto diskuzi významně kultivuje, dodává jí široký mezioborový rozměr a ověřitelná fakta podložená dosavadním studiem, experimenty a výzkumy a současně odkrývá kulturní podmíněnost mnoha našich vzorců rodičovství.

POD VLAJKOU ETNOPEDIATRIE

Na první pohled je patrné, že etnopediatrie je tu představena nikoli jako disciplína převážně akademická a teoretická, nýbrž výrazně aplikovaná a osvětová. „Etnopediatrie je pediatrie s přidanou hodnotou. Nabízí informace“ (str. 231). „Etnopediatrie se snaží pochopit, co nás nutí vychovávat děti tak, jak je vychováváme, a na základě toho se snaží odhalit, co je pro naše děti nejlepší“ (str. 29). V tomto zřetelně praktickém a upotřebitelném aspektu zřetelně navazuje na antropologickou školu Kultura a osobnost ze dvacátých let minulého století, která zejména v dílech Margaret Meadové a Ruth Benedictové nezapřela výrazný dobový kritický, angažovaný apel.

Dále je etnopediatrie vymezena jako obor ze své podstaty nutně interdisciplinární, jež má přinášet celostní pohled na různé vzorce rodičovství a kulturně rozmanitou paletu metod, technik a praktik rané péče o dítě v prvních měsících života, a to plodnou konfrontací a následnou syntézou poznatků především z oblasti antropologie, pediatrie a evoluční biologie člověka. „Etnopediatrii se pokoušejí porozumět tomu, jak kulturou formovaní rodiče uplatňují vzorce péče v praxi a jak tyto

vzorci ovlivňují růst, zdraví a štěstí dětí. Snaží se zjistit, zda existuje možný nesoulad mezi kulturními styly rodičů a biologii kojence, aby rodičům pomohli biologický a psychologický vztah lépe seřadit.“ (str. 86-87). Na první pohled se zdá, že takto vymezený vědní obor je oproti starší antropologické škole M. Meadové či R. Benedictové spíše a především pediatrii (které jde především o zdravý vývoj dětí), byť výrazně poučenou a rozšířenou o mezikulturní a evoluční rozměr. Výzkum role kultury v raném dětském vývoji a jeho dopad na budoucí osobnost jedince jde, jak se zdá, spíše stranou zájmu. Na druhou stranu, v jiných částech knihy je etnopediatrie definována podstatně širěji a prezentována jako obor, který se pokouší „za pomoci mezikulturního přístupu porozumět vlivu kultury na různé strategie rodičovství“ (str. 96) nebo který „popisuje, jak rozmanitost společnosti získávají vědeckou důvěryhodnost“ (str. 87). Určitá kolísavost v šíři záběru a poněkud nezaostřený úhel pohledu na dané téma jsou u teprve se formujícího oboru pochopitelné, poněkud závažnější se však tato slabina projevuje též v nejednoznačném (či přinejmenším nejasně formulovaném) pojetí role kultury v ontogenezi i fylogenezi člověka. To vybězí k některým základním otázkám, jejichž vyjasnění mělo podle mého názoru zrod tohoto nového oboru spíše předcházet než následovat.

JE KULTURA PODSTATOU, ČI NADSTAVBOU?

Tak například autorka v otázce vztahu naučeného a vrozeného chování zastává vyvážený postoj a brání se biologickému i kulturnímu determinismu konstatacím dnes už obecně přijímaného faktu, že kulturu a přírodu zkrátka nelze od sebe v lidské ontogenezi odlišit. Nerodíme se jako čistý list papíru, protože „vstupujeme do života s jistou neurochemií a genetickým vybavením, ale tento biologický základ osobnosti formují životní zkušenosti. Není možné určit, zda je jistý rys osobnos-

ti nebo jisté chování dáno čistě geneticky, nebo je jednoznačně naučené - všechno je ovlivněno směsicí obou“ (str. 174).

Tento předpoklad však kupodivu nerozšiřuje též na fylogenezi lidského druhu, kde podobně, podle současných poznatků, nelze uvažovat o jakési předkulturní „přirozenosti“, která předcházela genezi kultury, protože lidský druh se nejspíše utvářel ve vzájemné koevoluci a interakci jeho fyzických rysů s jednotlivými protokulturními prvky postupně se integrujícími do čím dál tím složitějšího symbolického systému, který dnes nazýváme kultura. Nebo-li slovy amerického antropologa Clifforda Geertze, který snad nejmódněji formuloval toto dnes víceméně přijímané stanovisko v jednom ze zásadních esejů své *Interpretace kultur*, to znamená, že „kultura, místo aby byla takřkajíc přidána k dokončenému nebo téměř dokončenému zvířeti, byla příměsí, a to ústřední příměsí, při samotné produkci tohoto zvířete“. (Kdosi jiný vyjádřil tutéž myšlenku tak, že pokud bychom si člověka představili jako dort, pak to, čemu říkáme kultura, by zde nebylo šlehačkou, nýbrž vejcem.)

Zkrátka, nejen z ontogenetického, ale ani z fylogenetického hlediska nelze člověka rozkrojit na jakousi původní biologickou přirozenost a dodatečnou či povrchovou kulturní nadstavbu, protože se po fyziologické stránce vytvářel a i nadále vytváří v neustálé interakci s kulturou. Tak například evoluce kultury (tedy nutnost pružně reagovat na změnu přírodních podmínek, získávat zkušenosti tvořivým experimentováním, učit se z nich a předávat si je navzájem v čím dále složitějších sociálních sítích) u našeho druhu nastartovala enormní nárůst mozkové hmoty, což se skrze velikost hlavy zpětně odrazilo v nutnosti rodit děti podstatně dříve a nechávat je minimálně rok po narození dozrát v tom, co někteří biologové nazvali sociálním uterem či sekundárním těhotenstvím - tedy v prostředí maximální rodičovské ochrany a péče. Výrazně biokulturní dopad měla též samotná bipedalita jako zřejmé ▶

Copak kultura překryla naši podstatu? Existuje snad jakási lidská přirozenost bez kultury?

► vůbec první krok směrem k lidskému druhu. Toho všeho jako by si byla autorka sice vědoma, ale nijak jí to v jiných částech knihy nebrání pojímat kulturu jako jakési do-datečně haraburdí, které nám brání dobrat se původního vztahu dítěte a rodiče v jeho původní přirozenosti vytvořené během antropogeneze už kdysi dávno před kulturou.

Nejzřetelnější je to například ve tvrzení, že „lidské mládě (...) se vyvíjelo po miliony let, dlouho před tím, než kultura překryla naši podstatu a ovlivnila to, co děláme“ (str. 86). Copak kultura překryla naši podstatu? Existuje snad jakási lidská přirozenost bez kultury? Není naší podstatou, specifícností a přirozeností právě závislost na určité kultuře a není tedy ono veškeré harampádí, které obnáší, nezbytným údělem, který jakožto lidé musíme nést, protože bychom bez něj nejenže nepřežili, ale dokonce bychom ani byli nevznikli?

Zvláštní je, že zakladatel etnopediatrie Daniel Carleton Gajdusek si byl ústřední role kultury v ontogenezi lidského jedinice zcela jasně vědom, když v 60. letech minulého století napsal: „Děti jsou kulturními experimenty. Každá kultura programuje nervový systém člověka jedinečným způsobem od narození až do dospělosti, každá z nich je jiným komunikačním a jazykovým experimentem, každá vytváří jiné myšlenkové a symbolické vzorce a jinou strukturu logiky myšlení“ (str. 92). Autorka však v určitém nereflétovaném rozporu s tímto citovaným názorem vychází z evolučně biologické teze, že kdysi dávno byl život člověka víceméně přirozený, protože se odehrával v totožných podmínkách (některými antropology nazývanými prostředím evolučních adaptací neboli EEA - environment of evolutionary adaptedness), ve kterých vznikal, ale během posledních desítek tisíců let se nám kultura jaksi vymkla z rukou a nabývá některých zjevně nepřirozených a maladaptivních tendencí, jak je patrné například v nevhodných či vyložené škodlivých způsobech péče o novorozence. Z toho jako by vyplývalo, že život lovců a sběračů žijících v malých pří-

buzenských skupinách v africké savaně poseté zalesněnými pahorky je jakousi prapůvodní normou a čím více se pozdější kultura od ní odchyľuje, ztrácí mnohdy svoji jasnou adaptabilitu, logiku a význam.

Lidský novorozenec se v tomto úhlu pohledu rodí přednastavený právě na tento prapůvodní způsob života a problémy nastávají, když se prostředí a od něj se odvíjející způsoby rané péče o dítě příliš od tohoto „ideálu“ odlišují. Autorka samozřejmě nijak nezamýšľí vracet nás ke způsobu života našich afrických lovecko-sběračských předků, nicméně tvrdí, že teprve v kontextu naší evoluční minulosti dokážeme rozluštit a pochopit, co že po nás novorozené dítě vlastně chce, co v prvních měsících života očekává a jakým směrem by se (v určitém kompromisu se světem rodičů) měla péče o děti ubírat.

Nijak nepopírám, že naše druhová evoluční minulost je v nás stále patrná a že mnohé z našeho chování je plně čitelné a vysvětlitelné teprve z evolučního hlediska, ale nejsem zcela přesvědčen o existenci jakéhokoliv příliš fixního evolučního přednastavení. Zdá se mi nelogické, že by druh tak bytostně závislý na možnosti tvořivě reagovat na nové podmínky, na schopnosti aktivního získávání a vyhodnocování nových podnětů a zkušeností, by byl biologickou evolucí naprogramován k určitému způsobu života v určitém konkrétním typu přírodního prostředí. Není lidská specifícnost dána spíše obrovskou kulturní variabilitou a schopností zabydlet se v zásadě jakémkoli ekosystému či vnějších podmínkách?

Již citovaný Clifford Gertz to zformuloval tak, že „jsme nedokonalá a nedokončená zvířata, která se dokončují a finalizují prostřednictvím kultury - nikoli však prostřednictvím nějaké obecné kultury, nýbrž jejich zcela specifických podob: dobuánské a javánské, hopijské a italské, kultury vyšších a nižších tříd, akademické i komerční“. Není tedy role kultury v naší biologické evoluci zásadní právě ve své bytostné rozmanitosti a stále otevřených možnos-

tech a alternativách? Není člověk i ve svém vztahu k právě narozeným potomkům spíše „přednastaven“ především k tomu, aby se nebál zkoušet, tápat, vyhodnocovat a výsledně se řídil tím, co teď a tady (v určitém způsobu života a v konkrétním typu přírodního prostředí) funguje a co se osvědčuje?

Toto sama autorka připouští, když výstižně, i když podle mého názoru ne zcela kompatibilně se svým přesvědčením o evolučním přednastavení člověka, shrnuje: „Rodičovství je jako varieté, ve kterém se setkávají navzájem se ovlivňující osobnosti, potřeby, biologické hranice a evoluční očekávání. Tak jako život sám je rodičovství sérií kompromisů. Neexistuje perfektní řešení. Abychom miminko vypláli, máme k dispozici pouze celou řadu možných cest. Navigace je tak náročná, že je až s podivem, proč lidé vůbec mají děti. (...) Tato základní pravda má však zadní vrátka: kulturu, která je součástí naší přizpůsobivosti a která nám umožňuje vyzkoušet všechny možné varianty“ (str. 232-233). Zdá se tedy, že role kultury není v etnopediatrii zatím zcela jednoznačně vymezena a kolísá v až příliš širokém rozpětí mezi podstatou či jádrem našeho lidství a dodatečnou nadstavbou či nánosem, jenž naši podstatu a přirozenost zakrývá.

MÁTE DOMA SPOKOJENÉ DÍTĚ?

Jak už jsem konstatoval výše, etnopediatrie, jak představena v této knize, se oproti starší antropologické škole Kultura a osobnost ze dvacátých let minulého století primárně nesoustředí na zkoumání vlivu raných způsobů péče o dítě na budoucí osobnost jedinice v dané kultuře. Autorka připouští, že tento vliv může být silný, ale považuje jej za velmi nejasný a dodnes za ne zcela probádaný. V jiné části knihy nicméně upozorňuje, že toto naše přesvědčení o mocném psychologickém vlivu táhnoucím se od prvních okamžiků života až do zralé dospělosti může být jen jedním z mnoha našich kulturních stereotypů

v náhledu na dětství, protože v celé řadě, možná i většině kultur se matky nijak necítí zodpovědné za vývoj či formování osobnosti dítěte nebo jeho mentálních schopností - dítěti je podle nich především třeba zajistit spokojenost a maximální bezpečí.

Rané dětství není ani zdaleka pro všechny kultury obdobím, kdy je třeba dítě všestranně a různými způsoby rozvíjet a formovat, a je to především naše kultura, kdo dodává rodičovství téměř neúnosnou tíhu zodpovědnosti vyžadující od dospělých nepřetržitou až vyčerpávající bdělost a výchovnou a vzdělávací aktivitu (což ústí až do jakési expertizace rodičovství, která se nás, euroamerické rodiče, snaží přesvědčit, že k tomu, aby byl člověk dobrým rodičem, potřebuje především bezpočet přednášek, seminářů a workshopů a prostudovaných knih, které mu řeknou, jak na to).

Tím, že se však autorka vyhýbá možným vlivům raných způsobů péče o dítě na charakter dospělé osobnosti, ztrácí podle mého názoru i jasnější kritéria pro to, co je v péči o dítě vlastně žádoucí, správné, přirozené či adaptivní. Měřítkem jí zůstává prakticky jen měřitelná četnost a délka pláče v prvních měsících života, četnost výskytu SIDS (syndromu náhlého úmrtí dítěte) a rezistence vůči nemocem ovlivňující míru dětské úmrtnosti. Tyto jednotlivé faktory však spolu navzájem mnohdy nesusouvisejí, takže při globálním pohledu na péči o dítě v různých kulturách docházíme například k paradoxu, že v zemích, kde je kojenecká úmrtnost nejnižší (Evropa a Amerika) je kupodivu nejvyšší míra SIDS.

Stejně tak je paradoxní, že většina kultur sice poskytuje bezprostředně po porodu matce a dítěti důležitý psychofyzický kontakt důležitý pro nastartování některých reflexů, ale mnoho z nich současně nezná či neuznává imunologické účinky mleziva, které dětem odepírá nebo je nahrazuje umělou výživou, čímž závažně zvyšuje riziko nákazy. Pokud tedy mezikulturní četnost výskytu nějakého vzorce péče o novorozence nemůže být spolehlivým kritériem správnosti a pokud určité dílčí, prokaza-

telně správné vzorce s sebou často nesou dílčí vzorce prokazatelně špatné, jak se potom pozná to, oč etnopediatrii jde především - tedy zdravé, spokojené a dobře se vyvíjející dítě?

Je takovým dítětem to, které takřka vůbec nepláče, je kojeno podle vlastní potřeby a spí v náručí matky, ale s padesáti procentní pravděpodobností zemře na nějakou dětskou chorobu, nebo je takovým dítětem to, které má takřka sto procentní šanci, že se dožije dospělosti jako maximálně a všestranně (mnohdy až předčasně) rozvinutý jedinec, ale své první měsíce života stráví v neustálém pláči, v kojeneckých kolikách nebo ve frustraci plynoucí z nedostatku psychofyzického kontaktu?

Relativity správného rodičovství si je naštěstí autorka dobře vědoma a i když evolučně biologické poznatky o tom, jak první měsíce života trávili naši předkové po drtivou dobu existence našeho druhu, považuje za jakousi přednastavenou normu, se kterou bychom měli veškeré naše současné kulturní výdobytky poměřovat a vážít, nemůže v posledku než přiznat, že „všechno, co rodiče dělají, každý cíl, který řídí jejich rozhodování, vychází z toho, co je pro danou kulturu vhodné. Z tohoto úhlu pohledu není žádný přístup k rodičovství ‚správný‘ a žádný není ‚špatný‘. Je buď vhodný, nebo nevhodný pro danou kulturu“ (str. 130).

RODIČOVSTVÍ? NIC PRO PADAVKY!

Závěrem lze říci, že tato důležitá a pozoruhodná kniha Meredith F. Smallové jako první vlašťovka etnopediatrie přesně splňuje to, co se od představení nového vědního oboru očekává - zaujme a inspiruje široký okruh velmi různě motivovaných čtenářů (od přemýšlivých rodičů, přes dětské lékaře až po evoluční biology), ale navzdory své poctivosti a snaze o vyváženost není natolik definitivní, všeznála a dokonalá, aby neponechávala volný prostor otázkám, pochybám, nejednoznačnostem a nejasnostem, jež mohou tento nový obor posouvat dál.

Nejcennější je na této knize právě to, že pobízí, motivuje a dodává odvahy k poctivému promýšlení všeho toho, co v péči o děti a jejich výchově považujeme za příliš jasné, nezpochybnitelné a jediné správné. Možná právě v této otevřenosti tkví i smysl dobrého rodičovství a možná právě to je jedna z těch nejpodstatnějších schopností, kterou od nás naše děti mlčky a trpělivě očekávají. Zkrátka mít děti a doprovodit je do dospělosti stojí „naš organismus i naši psychiku ... odříkání a hodně energie. Je to velice důležitá práce, nic pro padavky. Pokud tuto základní pravdu pochopíme a přijmeme, ujímáme se svého evolučního dědictví a sladujeme se s ním“ (str. 232-233). ●

• SMALLOVÁ, Meredith F. (2012): Naše děti, naše světy. Jak biologie a kultura ovlivňují naše rodičovství. Praha: DharmaGaia. ISBN 978-80-7436-028-2, 291 stran.